

Długosz, Natalia

Opozycja 'swój'/'obcy' w bułgarskim językowym obrazie świata w świetle danych ankietowych

Etnolingwistyka 22, 73-83

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Natalia Długosz
(Poznań)

OPOZYCJA *SWÓJ / OBCY* W BUŁGARSKIM JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA W ŚWIETLE DANYCH ANKIETOWYCH

Autorka bada sposoby funkcjonowania opozycji *swój / obcy* w bułgarskim językowym obrazie świata w oparciu o dane eksperymentalne, pochodzące z ankiety przeprowadzonej wśród respondentów bułgarskich (studentów Uniwersytetów Sofijskiego i Płowdiwskiego oraz Uniwersytetu w Błagoewgradzie). Osoby ankietowane poproszono o udzielenie odpowiedzi na trzy pytania: Kto jest dla ciebie 'swój'? Kto jest dla ciebie 'obcy'? Kim jesteś?

Celem badania była chęć uzyskania wiedzy na temat potocznego rozumienia obu kategorii, przy jednoczesnym uwzględnieniu wpływu opozycji na samookreślanie się respondentów. W artykule porównano także wyniki ankiet przeprowadzonych wśród respondentach polskich i wśród respondentów bułgarskich.

Analiza wyników pozwoliła na wskazanie całej gamy kryteriów, do których odwołują się użytkownicy języka, dokonując konkretyzacji znaczeń *swojego* i *obcego*. Można w tym względzie wyszczególnić pięć głównych kryteriów – społeczne, rodzinne, psychologiczne, narodowe i przestrzenne, z których najważniejsze jest kryterium psychologiczne i społeczne.

Rola opozycji *swój / obcy* w (etno)lingwistycznych badaniach tożsamościowych

Opozycji *swój / obcy* w kontekście badań nad słowiańskim językowym obrazem świata (skrót JOS) poświęcono wiele uwagi i wysiłku.¹ Decyduje o tym

¹ Do niewątpliwie ważnych na gruncie badań slawistycznych prac, dotyczących zagadnienia kategorii *swój / obcy* należą m.in.: *Swoje i cudze kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich*, t. 1, *Słowiańszczyzna Zachodnia*, red. B. Zieliński, Poznań 2004; *Swoje i cudze ka-*

niewątpliwie wysoka ranga tejże opozycji w tradycyjnym modelu świata. Wiadomo powszechnie, że odgrywa ona istotną rolę w życiu społeczno-politycznym oraz kulturowym narodów, poprzez prymarny udział w kreowaniu tożsamości człowieka na wielu płaszczyznach: narodowej, wyznaniowej, lokalnej i in. W związku z charakterem i szybkim tempem zmian, jakim podlega rzeczywistość, w której funkcjonujemy, zagadnienie to pozostaje ciągle aktualne. Do ponownienia pytania o wyznaczniki tożsamości grupowej przyczynia się niewątpliwie choćby postępujący w krajach Środkowo-Wschodniej Europy proces integracji europejskiej. Dlatego wybór opozycji *swój / obcy* jako przedmiotu niniejszego artykułu, wyrasta z refleksji, że to właśnie z jednej strony przez utożsamienie się, z drugiej zaś przez wykluczenie, określamy swoje miejsce na mapie kulturowej współczesnej, nowej Europy. To świadomość własnej tożsamości, tego co ‘swoje’ i tego co ‘obce’, wyznacza szlak do swojego miejsca (a coraz częściej także miejsc) w świecie.

Opozycja język ojczysty / język obcy w języku bułgarskim

W kontekście badań opozycji *swój / obcy* wyraźnie zarysowuje się rozróżnienie języka ojczystego od języka obcego. Na „głębokie utrwalenie i przyjęte odróżnianie języka swojego, własnego, ojczystego od języków obcych” zwraca uwagę J. Bartmiński (Bartmiński 2007: 39). Zauważa on, że już na tej płaszczyźnie granica między ‘swoim’ i ‘obcym’ okazuje się nieostra. Zdefiniowanie języka ojczystego nie sprawia nam zasadniczo trudności. Jest to język, w którym w pierwszej kolejności formułujemy myśli, którym posługujemy się najswobodniej. Natomiast pojęcia język obcego używamy zazwyczaj nie na określenie wszystkich pozostałych języków świata, ale w odniesieniu do tych spośród nich, które z jakichś względów znalazły się w kręgu naszych zainteresowań (Bartmiński 2007: 40). Poza tym J. Bartmiński zwraca uwagę na możliwość przyswajalności (w większym lub mniejszym stopniu) języków obcych, na liczne przypadki bi-, a także polilingwizmu (Bartmiński 2007: 40).

tegorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich, t. 2 – *Słowiańszczyzna Wschodnia*, red. B. Zieliński, Cz. Andruszko, Poznań 2005; *Swoje i cudze kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich*, t. 3 – *Słowiańszczyzna Południowa*, red. B. Zieliński, Cz. Andruszko, Poznań 2006; „Etnolingwistyka” 19 (2007) i 20 (2008), materiały z odbytej 6–8 listopada 2006 r. w Lublinie konferencji naukowej „Opozycja *swój / obcy* (inny) w językach i kulturach słowiańskich: Problem tożsamości grupowej w Europie”; H. Popowska-Taborska, *Językowe wykładniki swoi – obcy w procesie tworzenia etnicznej odrębności*, wznowienie książki *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999, 57–69 i in.

Źródło wiedzy o rozumieniu pojęcia *swój* i *obcy* może stanowić sama nazwa języka ojczystego i obcego. Autorką tego typu analizy jest L. Nepop-Ajdaczić (Nepop-Ajdaczić 2008), która dokonała zestawienia nazw języka ojczystego i obcego w jedenastu językach słowiańskich. W oparciu o przeprowadzone badania ustaliła, że najczęstszą opozycją w zakresie nazw języków jest opozycja ‘matka’ / ‘cudzy, obcy’, funkcjonująca w pięciu językach słowiańskich. W tej grupie wystąpił również język bułgarski, co znajduje poświadczenie w nazwach *матерен език* / *чужд език*. W języku tym funkcjonuje także opozycja ‘ród’ / ‘cudzy, obcy’ w nazwach *роден език* / *чужд език*. Zatem na podstawie nazw języka ojczystego i obcego w języku bułgarskim można stwierdzić, że *swój* język jest to język a) właściwy matce lub b) właściwy rodowi, natomiast język *nie-swój* to język cudzy, obcy (Nepop-Ajdaczić 2008: 169).

Niezwykle ciekawe rezultaty, wynikające z opozycyjnego zestawienia języka ojczystego z językami obcymi, przyniosła ankieta przeprowadzona przez K. Alekową (Alekova 2001) wśród 66 bułgarskich respondentów. Osoby ankietowane poproszono o wskazanie prestiżu 22 języków w siedmiostopniowej skali oceniania. Wśród wymienionych języków znalazły się: 1) angielski, francuski, niemiecki, hiszpański i włoski – jako języki, których nauczanie obejmuje program szkoły średniej; 2) bułgarski, albański, serbski, grecki, rumuński – jako języki należące przynajmniej częściowo do bałkańskiej ligi językowej. Do tej grupy przyłączono także język turecki, który językiem ligi nie jest, ale w świadomości ankietowanych funkcjonuje jako jeden z języków Półwyspu Bałkańskiego; 3) rosyjski, ukraiński, czeski i polski – jako języki należące do rodziny języków słowiańskich; 4) szwedzki, norweski, fiński i węgierski, które można postrzegać jako dość odległe w stosunku do języka bułgarskiego; 5) arabski i wietnamski – jako języki największego bazaru sofijskiego „Ilienci”; 6) japoński – jako język symbolizujący postęp elektroniczno-techniczny.

Najwyższej pod względem prestiżu respondenci ocenili języki angielski, niemiecki i francuski (z oceną od 1,34 do 1,69 w skali od 7 do 1), następnie włoski, hiszpański i rosyjski (ze wskaźnikami od 1,98 do 2,49). W trzeciej grupie języków, które respondenci uznali za prestiżowe znalazły się: japoński (3,12), grecki (3,52) i bułgarski (3,53). Języki te, w odróżnieniu od wcześniej wymienionych, nie mają zasięgu międzynarodowego, a ograniczają się jedynie do terytorium państwa. Do kolejnej grupy języków o neutralnej ocenie pod względem prestiżu zaliczono: polski (3,78), czeski (3,80), norweski (3,84), szwedzki (3,97), arabski (4,08), fiński (4,46) i węgierski (4,49). Wśród języków mniej prestiżowych od powyższych wymieniono: ukraiński (4,92), serbski (4,94) i rumuński (5,00). Do języków posiadających niski prestiż respondenci zaliczyli albański i wietnamski z oceną bliską 6. W przekonaniu K. Alekowej wyniki ankiety wskazują wyraźnie, że współcześnie Bułgarzy oceniają rangę języka, kierując się przede

wszystkim kryterium wzrostu ekonomicznego oraz prosperity nosicieli danego języka (Alekowa 2001: 374). Zastosowanie wskazanego kryterium znalazło odbicie także w ocenie języka ojczystego, który to w opinii ankietowanych znalazł się dopiero na 9. miejscu z oceną 'mało prestiżowy'. K. Alekowa pozwala sobie wręcz na zinterpretowanie tego faktu w sposób następujący: „Bułgarzy (z taką oceną własnego języka – N. D.), w odróżnieniu od innych nacji, których hierarchia językowa jest nam znana, są o wiele większymi nihilistami” (Alekowa 2001: 373).

Opozycja *swój / obcy* w świetle danych ankietowych

Kategoria *swój / obcy* stanowiła dotąd m. in. przedmiot analizy na materiale języka polskiego, dokonanej przez J. Bartmińskiego przy wykorzystaniu trzech typów danych: systemowych, słownikowych oraz badań ankietowych (Bartmiński 2007). W niniejszym artykule podejmuję próbę wskazania sposobu funkcjonowania opozycji *swój / obcy* w bułgarskim językowym obrazie świata. Badanie ograniczam jednak do jednego typu danych. Są to dane pochodzące z ankiety przeprowadzonej wśród respondentów bułgarskich. Dokonuję także porównania wyników ankiety przeprowadzonej wśród respondentów polskich i wśród respondentów bułgarskich.

Celem badania jest chęć zyskania wiedzy na temat potocznego rozumienia obu kategorii, przy jednoczesnym uwzględnieniu wpływu tej opozycji na samookreślanie się respondentów. Osoby ankietowane poproszono o udzielenie odpowiedzi na trzy pytania: *Kto jest dla Ciebie 'swój'?* *Kto jest dla Ciebie 'obcy'?* *Kim jesteś?*² Ankiety zostały przeprowadzone zimą 2008 roku wśród studentów Uniwersytetów Sofijskiego i Płowdiwskiego oraz Uniwersytetu w Błagoewgradzie. Odpowiedzi udzieliły 73 osoby. Byli to studenci I, II oraz III roku filologii bułgarskiej (22 os. – 30%), sławistyki (17 os. – 23,3%), lingwistyki stosowanej (16 os. – 21,9%), bałkanistyki (11 os. – 15,1%), filologii rosyjskiej (7 os. – 9,7%), w wieku od 20 do 29 lat, 59 kobiet i 14 mężczyzn. Respondenci pochodzili z miast i miasteczek (Sofia, Warna, Płowdiw, Szumen, Smolian, Sliwen, Jamboł, Stara Zagora, Błagoewgrad, Widyń, Pazardżik, Chaskowo, Asenowgrad, Pernik, Bankia, Bansko, Kiustendił, Lewski, Nedelino, Pesztera, Petricz, Radnewo, Rakitowo, Rakowski, Razłog, Silistra, Swoge – 72 os., czyli 98,6%). Tylko jedna z ankietowanych osób pochodziła ze wsi Newestino (1,4%).

Analiza wyników ankiet pozwala na wskazanie całej gamy kryteriów, do których odwołują się użytkownicy języka, dokonując konkretyzacji znaczeń *swojego*

² Ankieta zawiera zatem pytania identyczne do tych, które posłużyły do badania respondentów polskich dokonanej przez J. Bartmińskiego (zob. Bartmiński 2007: 46).

Tab. 1. Kto jest dla ciebie swój?

Kryterium	S		F		P		L	
	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.
Zestawienie uwzględniające pierwsze wskazania respondenta w %	33,3	32,9	26,7	28,8	16,7	23,3	9,2	0
Zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania respondenta w %	30,3	33,7	22,0	28,1	22,0	26,3	12	1,9
Kryterium	N		R		I			
	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.		
Zestawienie uwzględniające pierwsze wskazania respondenta w %	8,3	5,5	0	0	5,8	9,5		
Zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania respondenta w %	7,9	2,5	0,8	0	4,6	7,5		

S – społeczne, F – rodzinne, P – psychologiczne, L – lokalistyczne, N – narodowe, R – religijne, I – inne

i *obcego*. Można wyszczególnić pięć głównych kryteriów – społeczne, rodzinne, psychologiczne, narodowe i przestrzenne. Dane ankietowe przedstawione w postaci zestawień, uwzględniających pierwsze oraz wszystkie wskazania respondentów wyrażone w procentach, pozwalają na ustalenie rangi kryteriów i wskazanie ich hierarchii. Dominujące w procesie konceptualizacji obu pojęć są kryteria społeczne i psychologiczne. Najwyższą rangę przy wskazaniach *swojego* ma kryterium społeczne (ok. 33% odpowiedzi to ‘ktoś z mojego środowiska’: *osoby bliskie, przyjaciele, znajomi*), następnie kryterium rodzinne (ok. 28% wskazań, wśród których najczęstsze to: *rodzina, krewni, matka, siostra, ojciec, brat*). Wysoką rangę przy określaniu *swojego* ma także kryterium psychologiczne – 23–26% wskazań, wśród których najczęściej odnotowane odpowiedzi to: *ktoś do mnie podobny; ktoś, z kim mam coś wspólnego: zainteresowania, poglądy, dążenia, mentalność, język, kulturę; ktoś, z kim mnie coś łączy: ktoś kogo lubię, kocham, szanuję (lub kto lubi, kocha, szanuje mnie); ktoś komu ufam, kto mnie wspiera, z kim mam dobry kontakt, w kogo obecności czuję się dobrze*). O wiele mniejsze znaczenie w konkretyzowaniu *swojego* odgrywa kryterium narodowe – 5,5–2,5% wskazań, a wśród nich: *Bułgar, osoba tej samej narodowości, trzeźwo myślący rodacy*). W definiowaniu *swojego* przez respondentów bułgarskich nie jest brane pod uwagę kryterium religijne, a kryterium bliskości przestrzennej ogranicza się jedynie do trzech wskazań, z których żadne nie należy do wskazań pierwszych.

W porównaniu z wynikami badań przeprowadzonych wśród respondentów polskich można zauważyć podobną hierarchię kryteriów, którymi posługują się

osoby ankietowane dokonując wskazania *swojego*. Także w wypadku respondentów polskich pierwsze miejsce zajmuje kryterium społeczne (30–33% wskazań), następnie kryterium rodzinne (27–22% wskazań), kryterium psychologiczne (16–22% wskazań) oraz kryterium narodowe (8% wskazań). Zdecydowanie silniejszy udział w potocznej polszczyźnie aniżeli w potocznym języku bułgarskim ma w konkretyzacji swojego kryterium lokalistyczne (9–12% wskazań), które to jest brane pod uwagę przez studentów bułgarskich jedynie w śladowych ilościach. Śladowo w definiowaniu *swojego* przez polskich studentów wystąpiło kryterium religijne, którego obecności nie odnotowałam w ankietach bułgarskich.

W konkretyzacji *obcego* przez respondentów bułgarskich największy udział mają kryterium społeczne (37–28% wskazań) i psychologiczne (37–46% wskazań), z niewielką przewagą kryterium psychologicznego, zwłaszcza, gdy weźmiemy pod uwagę zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania osób ankietowanych. Wśród najczęściej udzielanych odpowiedzi budowanych w oparciu o kryterium społeczne odnotowałam: *nieznajomi; osoby, których nie znam dobrze/ które znam słabo; dalecy znajomi; osoby spoza mojego kręgu przyjaciół; osoby spoza mojego otoczenia*). Natomiast najczęstsze wskazania, bazujące na kryterium psychologicznym, można podzielić na trzy grupy:

– osoby, które się ode mnie różnią: *osoby o odmiennych/ innych zainteresowaniach, duchowości, poglądach, marzeniach, pragnieniach; które nie podzielają moich ideałów; które mają inny charakter; które mają inny styl życia/ inne wyobrażenie o życiu; osoby, z którymi się nie rozumiemy;*

– osoby negatywnie nastawione do mnie/ do innych: *osoby, które zachowują się w stosunku do mnie agresywnie; które odnoszą się do mnie z lekceważeniem; które nie są pozytywnie nastawione do innych; które są nastawione wrogo do mnie i innych; osoby, których nie obchodzą inni;*

– złożone (takie, w których nakładają się różne kryteria, ale w których czynnik psychologiczny pełni rolę rozstrzygającą): *wrogo nastawiony nieznajomy; ludzie z obcych państw, którzy są negatywnie do nas nastawieni;*

– inne: osoba: *której nie można zaufać; na której nie można polegać; której unikam; z którą nie mam dobrego kontaktu; która mi nie odpowiada/ nie podoba mi się; która mnie nie interesuje; która nie toleruje moich poglądów; ze strony której mogę doświadczyć cierpienia/ krzywdy; która nie chce mnie poznać; która mi nie pomaga i mnie nie wspiera;* osoba: *zimna, zamknięta (niekontaktowa), przesadnie nadęta i zapatrzona w siebie; każdy znajomy głupek.*

Pozostałe kryteria mają zdecydowanie słabszą rangę. W definiowaniu *obcego* pod uwagę brane jest kryterium przestrzenne, ale w niewielkim stopniu (4–8% wskazań, wśród których wystąpiły odpowiedzi: *nikt w tym państwie; świat poza moja ojczyznę; cudzoziemcy; ludzie spoza Bułgarii; osoby z innych krajów; oraz odpowiedź wyróżniająca się na tle pozostałych: prowincjusze*). Kryteria

Tab. 2. Kto jest dla Ciebie obcy?

Kryterium	S		P		L		N	
	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.
Zestawienie uwzględniające pierwsze wskazania respondenta w %	45,0	37,0	21,7	37,0	16,7	1,4	1,7	4,1
Zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania respondenta w %	36,8	28,1	28,8	46,6	17,2	1,0	1,8	7,8
Kryterium	R		F		I			
	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.		
Zestawienie uwzględniające pierwsze wskazania respondenta w %	0	0	0	1,4	15	19,1		
Zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania respondenta w %	0	1,0	0	1,9	15,3	13,6		

S – społeczne, F – rodzinne, P – psychologiczne, L – lokalistyczne, N – narodowe, R – religijne, I – inne

narodowe, rodzinne i religijne pojawiają się jedynie śladowo (nieco ponad 1% wskazań).

Porównanie wskazań respondentów polskich i bułgarskich, odnoszących się do definiowania *obcego*, pokazuje, że zarówno w pierwszym, jak i w drugim wypadku kluczową rolę odgrywają kryterium społeczne i psychologiczne. Warto jednak zaznaczyć, że polscy respondenci odwołują się w pierwszej kolejności do kryterium społecznego, natomiast respondenci bułgarscy do kryterium psychologicznego. Kryterium lokalistyczne ma zdecydowanie słabszą rangę w rozumieniu *obcego* w polszczyźnie potocznej (4–8% wskazań), niż w potocznym języku bułgarskim (16–17% wskazań). W obu wypadkach udział kryterium narodowego i religijnego w definiowaniu *obcego* jest znikomy. Ciekawy natomiast wydaje się fakt, że respondenci bułgarscy odwołali się, choć w niezwykle ograniczonym stopniu (dwa wskazania: *osoba spoza rodziny; osoba, która nie jest bliska mojej rodzinie*), do kryterium rodzinnego, które pominęli zupełnie respondenci polscy.

Trzecie z pytań zamieszczonych w ankiecie – *Kim jesteś?* – służy zbadaniu korelacji jaka zachodzi między rozumieniem *swojego* i *obcego* a wskazanymi przez osoby ankietowane definicjami własnej tożsamości. Respondenci, odpowiadając na zadane im pytanie, odwoływali się do kryteriów:

1) psychologicznego (35–41% wskazań), np.: osobą: *ambitną, tolerancyjną, młodą, bardzo upartą, najważniejszą w swoim życiu, otwartą na świat, szukającą szczęścia, o wysokiej samoocenie, bardzo fajną, o skomplikowanej osobowości; osobą, która: wie czego chce, dąży do celu, dąży do realizacji pragnień/ marzeń,*

Tab. 3. Kim jesteś?

Kryterium	N		O		X		Z		P	
	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.
Zestawienie uwzględniające pierwsze wskazania respondenta w %	39,2	4,1	18,3	8,2	14,2	13,7	10,8	4,1	7,5	35,6
Zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania respondenta w %	22,4	3,6	10,0	7,2	11,2	12,0	16,8	4,8	9,1	41,0
Kryterium	L		F		S		R		I	
	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.	Pl.	Bg.
Zestawienie uwzględniające pierwsze wskazania respondenta w %	5,8	1,4	0	0	0	1,4	0	0	4,2	32,9
Zestawienie uwzględniające wszystkie wskazania respondenta w %	7,9	1,9	9,1	0	4,7	1,2	3,8	0	5,0	30,2

N – narodowe, O – ogólnoludzkie, X – płci, Z – zawodowe, P – psychologiczne, L – lokalistyczne, F – rodzinne, S – społeczne, R – religijne, I – inne

szuka samej siebie; człowiekiem: dobrym; globalnym; pełnym miłości, troski i energii. Inne: egoistą, który szanuje cudze zdanie i pragnienia; szczęściarzem; pesymistą, który chce być optymistą; tym, co myślę i czuję.

2) płci (ok. 13–12% wskazań), przy czym odpowiedziami tym w każdym z wypadków towarzyszy element psychologiczny, a w jednym narodowy, np.: *zakochaną kobietą; dziewczyną, która ma swoje uczucia, cele, marzenia, przeszłość i przyszłość; pozytywnie nastawioną do świata dziewczyną; chłopakiem, który marzy o bardzo dobrych rzeczach; dziewczyną, która uwielbia swojego narzeczonego Polaka; zwyczajną bułgarską dziewczyną;*

3) ogólnoludzkiego (8–6% wskazań) – *człowiekiem;*

4) narodowego (3–4% wskazań) – *Bułgarką;*

5) zawodowego (ok. 4% wskazań) – *studentem/ studentką;*

6) społecznego (1 wskazanie) – *pewną częścią ludzkości w świecie;*

7) inne formuły indywidualizujące (33–30% wskazań), np.: *ja to ja; nie wiem (kto wie?; nie znam odpowiedzi; jeszcze nie odkryłam); nikim ciągle jeszcze; projekcją swoich marzeń, Weroniką, I'm the One; śmiechem; wiosną i in.*

W oparciu o dane z tabeli można stwierdzić, że w podawanych przez respondentów bułgarskich formułach tożsamości widoczna jest z jednej strony dominacja kryterium psychologicznego, z drugiej strony bardzo wielu respondentów

określa siebie za pomocą formuł indywidualizujących. Kategorie ogólne, wpisujące jednostkę do szerszych wspólnot – narodowej, ogólnoludzkiej, związanej z płcią lub zawodem – odgrywają w definiowaniu siebie drugoplanową rolę. Tak np. kryterium ogólnoludzkie znalazło się na trzecim miejscu pod względem udziału procentowego wskazań respondentów, ale dotyczy ono jedynie 6 wskazań. Kryterium lokalistyczne i społeczne pojawiło się śladowo, a rodzinne i religijne nie zostało przywołane ani razu. Zatem można wnioskować, że przynależność narodowa, regionalna ani religijna nie odgrywają istotnej roli w sposobie postrzegania samych siebie przez respondentów bułgarskich. W samookreślaniu się bułgarskich i polskich studentów widoczna jest wyraźna różnica. Odpowiedzi polskich studentów wskazują na dominację kryteriów ogólnych, włączających jednostkę do wspólnoty narodowej, ogólnoludzkiej i zawodowej, podczas gdy wśród respondentów bułgarskich zaznacza się wyraźna tendencja do unikania deklaracji utożsamiania się z grupą.

Reasumując, bułgarscy respondenci określają swoją tożsamość w niemal 36% w kategoriach psychologicznych. Za swoich uważają osoby z najbliższego otoczenia – przyjaciół, znajomych, ale także członków rodziny i osoby, z którymi łączy ich jakaś więź (zainteresowania, zrozumienie, zaufanie itp.). Innymi słowy w relacjach z ludźmi cenią sobie zatem o wiele bardziej wzajemne zrozumienie aniżeli bycie np. mieszkańcem Płowdiwu, Bułgarem, Europejczykiem czy prawosławnym. Polscy studenci, chociaż definiują siebie w 39% w kategoriach narodowych, za swoich uważają, podobnie jak respondenci Bułgarscy, ludzi, z którymi mają dobry kontakt, których lubią itp. Zatem samookreślanie w kategoriach narodowych nie ma przełożenia na postrzeganie czy też identyfikowanie *swojego* i *obcego* jako ‘polskiego’ i ‘nie-polskiego’.³

Na uwagę zasługuje także fakt, że wskazania respondentów bułgarskich bardzo często (niekiedy nawet w odpowiedziach na wszystkie z postawionych pytań) były to formuły wieloczłonowe, tj. podawano nie jedno, a kilka określeń, np. ‘swój’ – *rodzina, przyjaciele, znajomi*; ‘obcy’ – *nieznajomi; osoby, z którymi nie mam dobrego kontaktu; osoby, których unikam*; ‘ja’ – *osoba młoda, student* itp. Zwraca jednak uwagę, że respondenci bułgarscy, określając swoją tożsamość, podawali jedną odpowiedź, ale nie była to odpowiedź jednowyrazowa, lecz przyjmowała ona postać najczęściej rzeczownika z określającą go przydawką przymiotną lub zdania przydawkowego względnego, np. *влюбена жена; обикновено българско момиче; аз съм едно момиче, което търси себе си; аз съм момиче, което обожшава годеника си поляк*.

W oparciu o wyniki badań ankietowych można zatem wysunąć następujące wnioski:

³ Na tę prawidłowość zwrócił uwagę J. Bartmiński w przeprowadzonym przez siebie badaniu wśród respondentów polskich – zob. Bartmiński 2007: 47.

1. Wielocłonowe i rozbudowane formuły tożsamościowe konstruowane przez bułgarskich respondentów dowodzą poliwalentności poczucia przynależności grupowej, tj. jednoczesnej przynależności do wielu wspólnot.

2. Dominująca rola kryterium psychologicznego, do którego odwołują się osoby ankietowane przy definiowaniu zarówno *swojego*, *obcego*, jak i siebie oraz niska ranga kryterium przestrzennego, narodowego i religijnego, dowodzą, że o relacjach międzyludzkich decydują w pierwszej kolejności łączące jednostki przestrzenie mentalne – więzi psychologiczne, społeczne i rodzinne, nie zaś świadomość przynależności do określonej grupy etnicznej, narodowej czy też wyznaniowej.

Na koniec warto także zauważyć, że wśród poddanych ankiecie bułgarskich przedstawicieli młodego pokolenia znalazły się osoby reprezentujące „otwarty” typ myślenia. Jest on dostrzegalny w wypowiedziach typu: *nie ma obcych, są tylko nieznanymi* lub *nie ma obcych, każdy we właściwym momencie może stać się swój*. W takim sposobie postrzegania rzeczywistości opozycja między *swoim* i *obcym* traci ostrość, owocując ciekawością i otwartością na *obcego*. Można by rzec, że jest to postawa, którą cechuje wykształcenie antropologicznej wyobraźni, polegającej na chęci zrozumienia i oswojenia obcej kultury. Zatem w tym przypadku mamy do czynienia z typem myślenia człowieka globalnego (tak zresztą określił siebie jeden z respondentów), zorientowanego na zmiany.

Literatura

- Alekova K., 2001, *S"vremennija b"lgarin za svoja ezik*, [w:] *B"lgarskija ezik prez XX vek*, red. V. Radeva, Sofija, s. 367–375.
- Bartmiński Jerzy, 2000, *Językowy obraz świata jako podstawa tożsamości narodowej*, Kongres Kultury Polskiej 2000, Konferencja Przedkongresowa w Poznaniu 19–21 października – „Kultura wobec kręgów tożsamości”; publikacja internetowa: <http://www2.wtk.poznan.pl/> – odczyt 10.11.2008, godz. 16:33.
- Bartmiński Jerzy, 2005, *Koncepcja językowego obrazu świata w programie slawistycznych badań porównawczych*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 40, Warszawa, s. 259–280.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2007, *Opozycja swój / obcy a problem językowego obrazu świata*, „Etnolingwistyka” 19, s. 35–59.
- B"lgarskija ezik prez XX vek*, red. V. Radeva, Sofija 2001.
- „Etnolingwistyka” 19 (2007) i 20 (2008).
- Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. Stanisław Gajda, Opole 2000.
- Nepop-Ajdaczić Lidia, 2008, *Opozycja język ojczysty / język obcy w językach słowiańskich*, „Etnolingwistyka” 20, s. 159–170.
- Nowak Paweł, 2002, *Swoi i obcy w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*, Lublin.

- Popowska-Taborska Hanna, 1999, *Językowe wykładniki swoi – obcy w procesie tworzenia etnicznej odrębności*, wznowienie książki *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 57–69.
- Prochorowa S. M., 1998, *Stereotyp językowy Europejczyka w kontekście opozycji „swój-obcy”*, „Język a Kultura”, t. 12, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. Janusz Anusiewicz i Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 238–244.
- Swoje i cudze kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich*, t. 1 – *Słowiańszczyzna Zachodnia*, red. B. Zieliński, Poznań 2004.
- Swoje i cudze kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich*, t. 2 – *Słowiańszczyzna Wschodnia*, red. B. Zieliński, Cz. Andruszko, Poznań 2005.
- Swoje i cudze kategorie przestrzeni w literaturach i kulturach słowiańskich*, t. 3 – *Słowiańszczyzna Południowa*, red. B. Zieliński, Cz. Andruszko, Poznań 2006.
- Tokarski Ryszard, 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 343–370.
- Zgółka Tadeusz, 2000, *Język jako narzędzie kreowania tożsamości*, Kongres Kultury Polskiej 2000, Konferencja Przedkongresowa w Poznaniu 19–21 października „Kultura wobec kręgów tożsamości”; publikacja internetowa: <http://www2.wtk.poznan.pl/Orw/Archiwum/20001019/Zgolka.html> – odczyt 10.11.2008, godz. 16:25.

THE US–THEM OPPOSITION IN THE BULGARIAN LINGUISTIC WORLDVIEW
ON THE BASIS OF QUESTIONNAIRES

The author investigates the functioning of the US–THEM opposition in the Bulgarian worldview on the basis of a questionnaire administered to students in Sofia, Plovdiv and Blagoevgrad. Three questions were asked: Who do you consider as belonging to “us”? Who belongs to “them”? Who are you?

The study was conducted in order to discover the everyday understanding of each category, with the influence of the opposition on the students’ self-identity. A comparison is also made between questionnaires conducted with Polish and Bulgarian respondents.

The results reveal a range of criteria to which speakers relate when they specify the meanings of “us” and “them”. Five major criteria can be identified: social, family-related, psychological, national and spatial, the crucial ones being the psychological and social criteria.